

Акулова Ольвія Юріївна,
 здобувачка ступеня вищої освіти
 бакалавра ННЕКІ
 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник:
Славна Оксана Володимирівна
 професор кафедри
 конституційного права та прав людини
 Національної академії внутрішніх справ,
 кандидат юридичних наук, доцент

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Проблема дотримання прав людини в умовах окупації набула статусу одного з наймасштабніших викликів для сучасної української державності та міжнародного права загалом. Датою, яка вважається початком тимчасової окупації окремих територій України російською федерацією - 19 лютого 2014 року є день, коли були зафіксовані прояви воєнного втручання з боку російських сил, що супроводжувалося встановленням контролю над частиною суверенних територій України. Ця подія стала визначальною та мала неабияке значення у розвитку подальших трагічних подій, які принесли глибокий вплив як на геополітичну ситуацію в регіоні, і відтоді правовий статус громадян України на цих територіях визначається Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та підзаконними нормативно-правовими актами [4]. Вищезазначений закон встановлює особливий правовий режим, однак його положення не змогли повністю вирішити практичну проблему забезпечення безпеки та законності громадян України.

24 березня 2021 року Указом Президента України № 125/2021 була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини, спрямована на системне вдосконалення інституційно-правових механізмів утвердження та гарантування прав і свобод людини і громадянина в Україні. Документ визначає стратегічні орієнтири реалізації політики у сфері прав людини, структуруючи її через ключові компоненти: стратегічні напрями, цілі, актуальні проблеми, на розв'язання яких орієнтований кожен напрям, завдання для досягнення поставлених цілей, а також очікувані результати, що слугують критеріями ефективності імплементації. Така архітектура стратегії забезпечує комплексний підхід до проблематики, сприяючи гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та посиленню ролі держави як гаранта фундаментальних прав [6, с. 46].

Значущість цієї теми істотно зросла після впровадження змін до Кримінального кодексу України (ККУ) від 3 березня 2022 року, якими було введено поняття колабораційна діяльність (ст. 111-1) та пособництво державі-агресору (ст. 111-2) [3]. Ця дія, спрямована на забезпечення національних інтересів, створила юридичну дилему, оскільки законодавчі акти не дають

вичерпної відповіді на питання: «Чим можна займатись на окупованій території, не порушуючи встановлені правила?». Погоджуючись з думкою В. Нестеровича, слід зауважити, що держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність, а утвердження й захист прав і свобод людини є її основним обов'язком[2]. Сьогодні саме комплексний характер трансформаційних процесів, що відбуваються у політичному та правовому житті України, разом із подіями на сході країни, підкреслює необхідність проведення багатосторонніх науково-теоретичних обговорень. Ці дискусії мають бути спрямовані на вивчення та вдосконалення всіх правових і організаційних механізмів захисту прав людини, а також на поліпшення українського законодавства.

Попри те, що тимчасово окупована територія продовжує бути невід'ємною частиною України, на яку повною мірою поширюються Конституція та закони, фактичний правовий статус громадян України, які перебувають на цій території, залишається обмеженим. Громадяни стикаються зі спеціальними правами та обов'язками, які значно ускладнюють їхнє повсякденне життя, зокрема через запровадження особливого режиму перетину меж окупованої території. Юридична конфліктність існуючого режиму особливо яскраво проявляється у сферах економічних правовідносин та судочинства. Незважаючи на те, що за фізичними і юридичними особами зберігається право власності та інші речові права на майно, яке було придбане до моменту окупації, здійснення будь-якої економічної діяльності значно ускладнюється і стає можливим лише за умови перереєстрації податкової адреси на територію України, яка перебуває під контролем уряду. Крім того, розгляд судових справ здійснюється виключно в судах, що функціонують у межах підконтрольної Україні території, що створює суттєві, а інколи й майже непереборні перешкоди для забезпечення громадянами та бізнесом ефективного доступу до правосуддя [4]. Додатковим фактором обмеження стає законодавче запровадження кримінальної відповідальності за так звану колабораційну діяльність, яка досить жорстко окреслює рамки прийнятної поведінки в окупованих регіонах. До таких дій відноситься добровільне зайняття посад в органах влади, створених незаконним шляхом; участь у збройних або воєнізованих формуваннях, що не мають легітимного статусу; організація або здійснення пропагандистської діяльності, зокрема через систему освіти; а також передача матеріальних ресурсів або засобів підтримки для незаконних збройних формувань[3]. Усі ці положення сприяють формуванню атмосфері правового напруження та обмежують можливості осіб щодо маневру в умовах окупації.

Правовий захист цивільного населення в умовах окупації є невід'ємним елементом міжнародного гуманітарного права та регулюється важливими міжнародними документами, серед яких виділяються Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року та система Гаазьких конвенцій від 1907 року [1]. Ці правові акти містять суворі імперативні норми, які категорично забороняють будь-які форми насилля над людським життям і особистістю, включаючи дії, що можуть принижувати людську гідність чи завдавати морального або фізичного страждання. Також під суворою

заборонаю перебуває практика захоплення заручників. У контексті цих положень, окупаційна влада зобов'язана дотримуватись певних обмежень щодо дій у відношенні до цивільного населення. Зокрема, законодавство забороняє нав'язування громадянам служби у збройних силах окупанта, примусову депортацію, а також зміну громадянства без добровільної та однозначної згоди особи.

Крім того, майнові права цивільного населення також знаходяться під захистом міжнародного права - приватна власність не може бути піддана конфіскації на користь окупаційної адміністрації. Особливу увагу варто звернути на питання праці: навіть у випадках примусової праці, яка є допустимою лише за строго визначених обставин (ст. 51 Женевської конвенції та ст. 4 Європейської конвенції з прав людини), необхідно забезпечити справедливу оплату за виконану роботу [1]. При цьому така праця не може передбачати залучення до діяльності або організацій, що мають військовий чи мілітаризований характер, що знову-таки підкреслює прагнення міжнародного права обмежити негативний вплив окупації на цивільне населення.

Події, що розгортаються з кінця 2013 року, засвідчують масштабні та систематичні порушення норм міжнародного гуманітарного права. Задokumentовано випадки створення незаконних місць тримання під вартою та застосування катувань, що є прямим порушенням статті 3 Європейської конвенції з прав людини [1]. Серед численних воєнних злочинів виділяються насильницькі зникнення осіб із проукраїнськими переконаннями, акти сексуального насильства, використання чи вербування дітей до незаконних збройних формувань, а також цілеспрямоване порушення прав кримських татар. Це включає незаконні затримання, обшуки та переміщення політичних в'язнів за межі території Криму. До цього варто додати злочини, спрямовані проти довкілля та енергетичної безпеки, які також фіксуються як частина порушень.

В умовах окупації постає нагальна потреба ретельно переглянути всі доступні засоби захисту прав і свобод людини та громадянина. Важливо вдосконалити ці механізми, зробивши їх більш дієвими, ефективними та доступними для мешканців тимчасово окупованих територій. Особливу увагу слід приділити як судовим, так і позасудовим методам захисту. Одним із найрезультативніших інструментів залишається можливість звернення до міжнародних судових інстанцій, серед яких особливе місце займає Європейський суд з прав людини. Зокрема, уваги заслуговує розгляд справи «Україна проти Росії» (№ 20958/14), у якій Україна оскаржує порушення таких статей Європейської конвенції з прав людини, як ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катувань) та ст. 5 (право на свободу) [5]. Однак цей підхід не завжди забезпечує своєчасний результат, тому одним із ключових методів впливу на процес захисту прав і свобод громадян є постійний політичний тиск на агресора та створення міжнародної коаліції для підтримки деокупації. У сфері національного законодавства існує проблема, пов'язана з недостатньою деталізацією статті 438 Кримінального кодексу України, що стосується порушень законів і звичаїв війни. В Україні також бракує комплексного

підходу до розслідування воєнних злочинів та узгодженої системи притягнення винних до відповідальності[3]. Через неналежну фіксацію фактів порушення прав людини та відсутність спеціально створеної інституції для цієї мети численні злочини так і залишаються нерозслідуваними й безкарними. Захист прав людини в умовах тимчасової окупації потребує системного підходу та розробки національної стратегії, яка узгоджуватиме міжнародно-правові стандарти з національними механізмами. Важливим залишається нагальне вдосконалення законодавства, що має забезпечити безпечні та законні умови життя. Зокрема, необхідно чітко окреслити межі дозволеної діяльності громадян на тимчасово окупованих територіях, що сприятиме запобіганню безпідставній криміналізації через звинувачення у колабораційній діяльності. Основними заходами для підвищення ефективності захисту прав громадян виступають: уточнення положень Кримінального кодексу України щодо воєнних злочинів для підвищення їхньої юридичної чіткості та визначеності, розробка комплексної моделі розслідування з одночасним формуванням спеціалізованої установи, яка буде відповідальна за фахове документування фактів порушення прав людини, з метою забезпечення основи для подальшого притягнення винних до відповідальності, удосконалення механізмів судового та позасудового захисту, роблячи їх максимально доступними для цивільного населення тимчасово окупованих територій, аби ефективно відновлювати порушені права і свободи, активізація використання міжнародних судових органів і застосування безперервного політичного тиску на державу-агресора для отримання компенсації за завдані збитки. Для досягнення справедливого відновлення та ефективного захисту порушених прав і свобод необхідно зосередитися на усуненні проблем, які становлять важливість для сучасного демократичного суспільства. Лише через поєднання цих механізмів можна забезпечити реальне виконання принципу «держави несе відповідальність перед людиною за свою діяльність» та гарантувати торжество законності й справедливості.

Список використаних джерел:

1. The European Convention on Human Rights. Council of Europe. URL <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention>(дата звернення: 14.11.2025).
2. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Наукові записки НаУКМА, 2017. Том 200. Юридичні науки. С. 85–92. URL: [Nesterovych_Verkhovenstvo_prava.pdf](#) (дата звернення: 12.11.2025).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. No 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: 2341-14 (дата звернення: 13.11.2025).
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. No 1207-VII. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: 1207-18 (дата звернення: 14.11.2025).
5. Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. Аналітично-порівняльне

правознавство. 2023. № 6. С. 168-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anprogr_2023_6_31 (дата звернення: 16.11.2025).

6. Славна О. В. Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті Національної стратегії у сфері прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №3. С. 45–49.

Аль Асас Поліна Ахмадівна,
здобувачка ступеня вищої освіти бакалавра
2 курсу 201 навчальної групи ННЕКІ
Національної академії внутрішніх справ
Славна Оксана Володимирівна
професор кафедри
конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Забезпечення права на життя є одним із фундаментальних принципів міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, що набуває особливої актуальності в умовах збройного конфлікту. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, спричинила масові порушення цього права, включаючи умисні вбивства цивільного населення, обстріли населених пунктів, використання забороненої зброї та створення безпосередньої загрози життю мільйонів людей. Право на життя, закріплене в статті 3 Загальної декларації прав людини, статті 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 2 Європейської конвенції з прав людини та численних нормах Женевських конвенцій 1949 року й Додаткових протоколів до них, залишається абсолютним і не підлягає жодним обмеженням навіть у воєнний час.

Водночас практика ведення сучасної війни, зокрема гібридні методи, використання цивільної інфраструктури як прикриття та систематичні атаки на цивільних осіб і об'єкти, суттєво ускладнює реалізацію та захист цього права.

Метою цієї доповіді є аналіз ключових механізмів міжнародно-правового та національного забезпечення права на життя в умовах збройного конфлікту, а також оцінка ефективності наявних інструментів реагування на його масові порушення в контексті російсько-української війни.

Згідно зі статтями 21 та 27 Конституції України, право на життя визнається як невід'ємне, невідчужуване та непорушне. Положення статті 21 проголошує, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, тоді як стаття 27 прямо закріплює, що кожна людина має невід'ємне право на життя, а держава зобов'язана його захищати. Таким чином, ці норми